

FRANSIZ ‘FIZYOLOJİ’LERİNİN 1840’LI YILLARIN RUS EDEBİYAT ÜRÜNLERİNE ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Türkan OLCAY
İstanbul Üniversitesi
Rus Dili ve Edebiyatı

Abstract

In this work, the effect of the French “physiology” on the works of Russian Literature belonging to the period after 1840 is considered at length. Within the frame of the subject taken in hand, the effect of the French works, which had the features peculiar to “physiological” type, to the Russian literature is being traced. It is determined that the mentioned works affected the Russian Literature works in terms of subject, method and artistic properties. The works, where the “vertical section” used both in describing the life of society and in performing the image of “big city” by authors, were searched and the popular French almanacs of that time were compared with their Russian equals.

Key words: Büyük Kent İmgesi, Paris, Peterburg, 1840’lı Yılların Fizyoloji Almanakları

Giriş

Rus edebiyatında 1825-1830’lu yıllarda başlayan gerçekçi eğilim,* Gogol’ün *Ölü Canlar*’ının (*Myortvıye duşi*) 1842’de yayınlanmasıyla zaferini ilan ederek yeni bir evreye girdi. Ancak dengeler gerçekçiliğin aleyhine değişmekteydi: Lermontov ve Kvitko Osnovyanenko ölmüş, Krasov ve Klyuşnikov kabuklarına çekilmiş, Odoyevski Belinski’den uzaklaşmış, Gogol sağlık sorunlarından dolayı yurtdışına gitmiş, ruhsal bunalıma girmişti. Bütün

* Rus edebiyatında gerçekçi eğilim Griboyedov’un *Akıldan Bela* (*Gore ot uma*, 1825) oyunu ile Puşkin’in şiir biçiminde yazdığı *Yevgeni Onegin* adlı romanın ilk bölümleriyle başladı.

bunları değerlendiren dönemin önemli eleştirmeni Vissariyon Belinski (1811-1848) hemen hemen her çalışmasında, yazarlara gerçeklerin incelenmesi, güncel konuların işlenmesi, *belletristik*** yapıtların kaleme alınarak düzyazı türünün geliştirilmesi yönünde çağrıda bulunuyordu.

Eleştirmenin çağrısı Vladimir Dal (1801-1872), Yakov Butkov (1821-1856), Dmitri Grigoroviç (1822-1864), İvan Panayev (1812-1862), Yevgeni Grebyonka (1812-1848), Sergey Durov (1816-1869) gibi pek çok genç yazarı harekete geçirdi. Aleksandr Puşkin (1799-1837), Mihayil Lermontov (1814-1841) ve özellikle Nikolay Gogol'ün (1809-1852) yaratıcılığını örnek alan bu yazarlar ülkenin toplumsal yaşantısını her yönüyle incelemeye koyuldular. O yıllarda yarım milyona yaklaşan nüfusuyla batılılaşmanın simgesi haline gelen ve çağın tüm çelişkilerini barındıran Peterburg sanatçılara zengin malzeme sunmaktaydı. Çok geçmeden *büyük kent* Rus edebiyatının başlıca konusu haline gelecek, kentsel yaşamın en küçük ayrıntılara kadar anlatıldığı *deneme* türünden yapıtlar art arda yayınlanacaktı. Bunda, Gogol'ün Peterburg konulu öykülerinin yanı sıra Batı ve özellikle Fransız edebiyatı da etkili olmuştur.

1. Rus Edebiyatında Deneme Türünün Yerleşmesinde Fransız Etkisi

Fransız edebiyatında etkin olan demokratik ve toplumsal düşüncelerin Rus aydınları üzerinde etkili olması, 1830'lu yılların sonlarında Fransa'da "fiziyojji" adıyla yaygınlık kazanan denemelere ilgiyi artırmıştır (Tseytlin 1965: 31).

Bu ilgiyi fark eden Belinski, tasarladığı edebiyatın oluşmasında Fransız "fiziyojji"lerinin yardımcı olabileceklerini sezdi. Yazarlara "Ruslara kendi yaşamlarını tanıtmak" amacını her fırsatta yinelemekte, Fransız edebiyatını örnek göstermekteydi: "*Fransa'da edebiyat öylesine gelişmiştir ki, Fransızların ikinci doğası haline gelmiştir. Okunacak çok sayıda yapıt vardır. Fransa, ciddi,*

** Günümüzde "belletristik" (Fr. *belles lettres*) sözcüğü genel olarak roman, anlatı, öykü, novel, deneme gibi düzyazı biçiminde yazılan edebî yapıtları ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır. Almancada "belletristik", Rusçada "belletristika", Bulgarçada "beletristika" olarak geçmektedir. Slav kökenli dillerde bu sözcüğün ikinci bir anlamı daha vardır. Söz konusu anlam düşük yaratıcılık düzeyini ifade ederek, başyapıtlara erişemeyen, "içerik - biçim birliği"nin uygulanmadığı edebî yapıtlar için kullanılmaktadır. (Öjegov 1989: 49; Nitsolov 1980: 121). Belinski, "belletristik" sözcüğü yerine, zaman zaman, *kolayca okunabilen ve algılanabilen edebiyat* (legkaya literatura) ifadesini de kullanmıştır. (Belinski 1948: 56) Eleştirmen, bu düşünceyi temel alarak *Dehalar ve Yetenekler Öğretisi*'ni (*Uçeniye o geniyyah i talantah*) yaratmıştır. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Olçay 2003: 105-111).

derin yapıtların yanı sıra tüm Avrupa'ya ve medeni dünyaya kolay okunabilecek yapıtlar sağlamaktadır. Bu yüzden kendi yaşamımızdan çok Fransa'daki yaşamı en küçük ayrıntılarına kadar bilmekteyiz, edebiyatçılarımız ise Fransız yapıtlarının çevirileriyle geçinmektedir." (Belinski 1948: 760)

Aslında Rus aydın çevrelerinin Fransa'daki yaşamı ele alan yapıtlarla tanışıklığı 18. yüzyıla dayanmaktadır. İncelediğimiz konunun çerçevesi içinde kalarak, "fizyoloji"lere özgü özelliklerin ilk belirlediği Fransız yapıtlarının Rusya'da yarattıkları etkinin izini sürmeye çalışalım.

1.1. İlk Tanışıklık

"Fizyoloji" türünün ilk örnekleri sayılan La Bruyère'in (1645-1696) on altı bölümlük *Karakterler Ya da Yüzyılımızın Töreleri (Les Caractères ou les Moeurs de ce siècle, 1688)* yapıtı ile Lesage'ın (1668-1747) Paris yaşantısını kaleme aldığı *Topal Şeytan (Le Diable boiteux, 1707)* ve *Gil Blas de Santillane Öyküsü (Histoire de Gil Blas de Santillane, 1715-1735)* adlı yapıtları öğrenim amacıyla Fransa'da bulunan Rus aydınları tarafından ilgiyle okunmuştur. İyi bir gözlemci olan ve dış gerçeği yansıtan Restif de la Bretonne'nun (1734-1806) pek çok romanının yanı sıra Paris Kraliyet Sarayı yaşantısının anlatıldığı *Paris Geceleri ya da Gece Gözcüleri (Les Nuis de Paris, ou le spectateur nocturne, 1788-1794)* ile üç yüzü aşkın kadın mesleğinin betimlendiği kırk iki bölümlük *Çağdaşlar (Les contemporaines)* adlı denemelerin bir bölümü, Rusya'da beğeniyle okunan yapıtlar arasında yer almıştır.

1.2. Louis-Sébastien Mercier (1740-1814)

Rusya'da geniş çapta yankı uyandıran ilk isim Mercier olmuştur. Rus duyugusal akımın başlatıcısı Nikolay Karamzin'in (1765-1826) kitap yayıncılığı ile ilgili kaleme aldığı bir çalışmasından Mercier'in "fizyoloji" ruhunda yazdığı ve binden fazla denemenin yer aldığı *Paris Görünümleri (Tableau de Paris, 1782)* yapıtının Rus okurların beğenisini kazandığını öğreniyoruz. Karamzin, Mercier'nin Sparta, Roma ve Atina gibi alışıl gelmiş yerleri anlatmak yerine "çağdaşları arasında" yaşantıyı betimlemeyi tercih ettiğini belirtir. Yazarın Paris'in mimari özelliklerinden değil de toplumda etkin olan törelerden, düşüncelerden ve çağdaş eğilimler gibi "kâh anlansız, kâh bilgece, ancak

daima değişken olan bu özgün töreler topluluğunda kendisini hayrete düşüren" (Tseytlin 1964: 34) her şeyden söz etmesi Rus okuryazar çevrelerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Mercier'in uyandırdığı ilgi Karamzin'i harekete geçirerek Rusya'da almanak geleneğini başlatmasında etkili olacaktır. Yayınladığı *Moskovskiy jurnal*, *Vestnik Yevropı*, *Aonıdı* ve *Aglaya* dergileri sayesinde Karamzin, Ruslara dergi okuma alışkanlığı aşılamış, kitap yayıncılığının yüksek bir kültür seviyesine ulaştırılması gerektiğini, bir yapıtın sanatsal değeri (visokohudojestvennost) ile kolay algılanması (dostupnost) gibi ilkelerin birleştirilmesini öne sürmüştür. (Karamzin 1964: 176-180)

1830'lu yıllara gelindiğinde kültürel alışveriş daha da yoğunlaşmıştır. "Dergi çağı" olarak nitelendirilen bu dönemde Rusya'nın edebi ve toplumsal yaşamında etkin rol oynayan ansiklopedik dergiler yayınlanmıştır. (Berezina 1988: 167) İçeriği gittikçe zenginleştirilen bu periyodik yayınların sayfalarında Batı Avrupa ülkelerindeki edebi, bilimsel, toplumsal ve siyasi olaylar Rus okurlara aktarılmıştır. Rusçaya kazandırılan Jules Janin, Henri Monnier, Pol de Kock, Honore'de Balzac gibi yazarların deneme türündeki yapıtları büyük ilgi görmüştür. Balzac'ın "*bir kitap yazmadan önce yazar, ya karakterleri çözümlmeli, bütün törelerin içine girmeli, dünyayı gezmeli, bütün tutkuları yaşantısına katmalı; ya da tutkular, ülküler, töreler, karakterler, doğal ve ahlâk fenomenleri, bütün bunların hepsi, yazarın zihninden geçmeli*" (Suçkov 1972: 112) şeklindeki düşünceleri Belinski'nin Rus yazarlara çağrısıyla tamamen örtüşerek eleştirmenin düşüncelerinin gerçekleşmesinde yardımcı olmuştur. Analitik bir edebi tür olan ve araştırma ile öykü arasında yer alan *deneme* ise yazarlara, uzunca bir süre gözlemedikleri gündelik yaşantıyı kendi perspektiflerinden yansıtmaya olanağı vermiştir. Fransız edebiyatında "fizyoloji" türünün gelişmesinde büyük rol oynayan Balzac'ın yapıtları bu bağlamda Rus yazarları için öğretici olmuştur.

1.3. Honore de Balzac (1799–1850)

Yirmi yıl boyunca (1825–1844) denemeler yazan Balzac, kendi ülkesinde olduğu gibi Rus edebiyatında da deneme türünün biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Balzac'ın romanlarında olduğu gibi denemelerinde de Fransa her yönüyle yer almış olsa da yapıtlarının büyük bir bölümüne Paris konusu egemendir. Başkent yaşantısının şiirsellikten uzak yanlarını en küçük ayrıntılarıyla irdeleyen sanatçı, denemelerinde artan pahalılığa ve başkentten yeni binalarına değinmiş, Paris caddelerini, buradaki yapıları, kaldırımları, çok çeşitteki insanların oluşturduğu kalabalığı, gürültüyü ayrıntılı olarak betimlemiştir. Balzac için Paris "zıtlıklar ülkesi"dir. Kentin bu başlıca özelliğini ortaya çıkarabilmek için sanatçı, buradaki gelenek ve görenekler, alışkanlıklar, zevkler, süslü salonlar, tefeci odaları, ayaktakımının yaşadığı yerler gibi kent yaşamına ayna tutan pek çok yeri ayrıntılı işlemiştir.

Balzac'ın yapıtlarına özgü olan güçlü kavrama ve eleştirme tarzı başta Gogol olmak üzere dönemin tüm Rus sanatçıları etkilemiştir. Yaratıcılığının pek çok yanıyla Balzac'a yaklaşan Gogol, gerek taşra yaşamının zavallılığını ve çürümüşlüğü, gerek Peterburg yaşamının parlak dış görünüşüyle acıklı içyüzü arasındaki zıtlığı yansıtmıştır; sık sık bürokrasiyi ve onun gölgesinde sönüp giden yoksul memur hayatlarını anlatmıştır. Ukrayna'dan büyük umutlarla geldiği Peterburg'da Gogol yaklaşan 1834 yılına şöyle seslenmiştir: "1834 yılı! Ey esrarlı ve belirsiz 1834 yılı! Seni banyapıtlarımla nerede taçlandıracağım? Birbiri üzerine çullanmış bu ev yığınları arasında mı? Ya da gürültülü patırtılı sokakların, bu hummalı bezirganların, bu çirkin moda yığınının arasında mı? Bu gösterişler, memurlar, bu çetin kuzey geceleri, parlayan ve değersiz sıradanlık içinde mi?" (Gogol 1984: 324) Yazarın bu seslenişi, gelecekteki yapıtlarının başlıca kahramanı olacak Peterburg'la ilgili ilk değerlendirmesi olur. İleride yazacağı *Neva Caddesi (Nevskiy prospekt)*, *Burun (Nos)*, *Portre (Portret)*, *Palto* gibi öykülerde kaleme alınan tüm olaylar Peterburg'da geçecek, bundan dolayı da yayıncılar tarafından *Peterburg Öyküleri* olarak adlandırılacaktır. Tüm kötülükleri barındıran bir kent olmanın yanı sıra, Peterburg o dönemde Rusya'nın başkentidir. Dolayısıyla Gogol'un öykülerinde genel bir Peterburg görünümünden çok kötülüğün merkezi olan bir kent betimlenmiştir.

"Halk bizden güzel resimler istiyor," diye yazmıştır Balzac, "ama hani bunun modeli? Çirkin elbiselerinizi, yarım kalan ihtilalleriniz, çok konuşan burjuvanız, ölmüş dininiz, yozlaşmış iktidarınız, taşsız krallarınız, yani bunlar

mu resmi yapılacak şairane şeyler? Biz bunlarla artık ancak alay edebiliriz.” (Suçkov 1972: 111) Gogol ise Balzac’ın sözünü ettiği alayı, abartma ve groteskle yoğurarak gerçekçi yöntemi zenginleştirmiştir.

1.4. Jules Janin (1794-1874)

Dönemin Rus edebiyat ürünlerini en çok etkileyen yazarın Jules Janin olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Gerek Mercier’in geleneklerini sürdürerek kaleme aldığı yapıtları, gerek “fizyoloji”lerin kuramcısı olması, gerekse Rusya’da yarattığı etki bakımından Janin’in incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Janin ilk kez 1830 tarihli *İtiraf (La confession)* adlı yapıtında “fizyoloji” edebiyatının başlıca konusu olan dikey bir kesitle büyük Paris evlerinin betimlenmesine işaret etmiştir: *“Mısır piramitlerinden, Kremlin Sarayı’ndan ya da İsviçre’nin buzullarından daha ilginç, onca yorgunluk ve masrafla gidip gördüğümüz tüm harikalardan daha şaşırtıcı bir şey var: bodrum katından çatısına kadar kullanılan, Paris’in kalabalık bir mahallesinde bulunan, geniş bir ev. Birinci katın aşırı lüksü, en üst katlardaki aşırı sefalet, orta katlardaki verimli hareketlilik. Şarlatanlar, kanun adamları, para uzmanları; samanın üstünde Phryne,^{***} kuş tüyünün üstünde Phryne, adım başı yeni bir süsleme. Zemin katta rüzgâr estikçe sallanan bir dükkan tabelası; asma katta büro çalışanları, bir kasa, altının sesi ve sonsuz rakamlar; sonra noterin çalışmaları ve sabırsızlanan kalabalık ve üst üste yığılan sözleşmeler, nikah ya da miras; ve insan, ona sadece mutlu olmak kalıyor, ziyaret etmek ya da ziyaret almak, büyük uşaklardan ve küçük köpeklerden; daha yukarıda yığınla aileler, aynı havayı paylaşan, yalnız çalışıyor burada: vasatın uç noktası burası, ardında refahın olmadığı son basamak, küçük ve çalışkan burjuvazi, çalışan bir kadın, ağlayan bir çocuk, öten bir kanarya; ve daha yukarılarda sessiz kapılar, küçük ve dar yatak odaları, kapıya asılmış sessiz bir yazı tahtası, bekleme odasında, gözden düşülmüş bir gündeymiş gibi sıkılan ve doyurulacak kimseyi bulamayan gereksiz bir hizmetkar; ve nihayet çatıdaki zanaatçı, demiri çınlatan, tahtayı kesen, anılar ve şiirler yazan sanatçı; romantik düşleri olan bir işçi kız, latin çiçeklerinin gölgelediği pencereye karşı şatosunu İspanya’da kuran ve daha*

^{***} Antik Yunan’da Afrodite heykeline ilham kaynağı olan kadın.

yüksek bir şey varsa bundan o da samandan yapılmış bir yatak, ağlama sesleri, yazın Venedik'in kurşun hapishaneleri, kışın buz, yaşam boyu acı. Ve orada birinci kattaki mumların tek bir ışıltısı yok, ne mutfaktan yükselen kokular, ne şarkı sesleri, ne de hareketli bir avlu; tüm manzara olarak, dolup taşan çatı katı, kapı aralarından taşan saman, merdivenlere kır kokusu yayan, onur kırıcı bir bolluk, sanki bilerek buraya konmuş gibi, zavallı bir insanı güzel bir attan ayıran mesafeyi daha iyi anlatmak için."**** (Vinogradov 1929: 79)

Janin'in "fizyoloji"lerin manifestosu niteliğindeki bu açıklaması yeni bir konunun habercisidir. Mercier'nin Paris sokaklarının betimlenmesini geliştirerek daha ileri götüren Janin, büyük Paris evinin "dikey kesitini" sunmuştur. "Fizyoloji"lerin geliştirilmesinde uğraş veren Janin, dönemin önde gelen almanaklarında da yer almıştır. Bunlardan biri Rusya'da büyük yankı uyandıran *Paris, ya da Yüz Birin Kitabı* adlı almanaktır.

1.5. *Paris, ya da Yüz Birin Kitabı (Paris, ou le livre de cent-et-un, 1831-1834)*

Janin'in yanı sıra Kock, Monet, Hugo, Monnier vb. yüz bir yazarın çalışmasının yer aldığı ve toplam on beş ciltten oluşan *Paris, ya da Yüz Birin Kitabı* almanağın yayınlanması Fransız "fizyoloji"leri tarihinin başlangıcı sayılmaktadır. (Tseytlin 1965: 49) Almanğa katılan yazarlar Paris binalarıyla birlikte sakinlerini de resmetmişlerdir. Denemelerin figürleri müzisyenler, edebiyatçılar, vodvil yazarları, tiyatro oyuncular, kitap tüccarları, kafe müdavimleri, aylak takımı ve lüks mağaza sahipleridir, başka bir deyişle Paris'in kenter sınıfıdır. Yer yer karşımıza arabacılar ya da temizlikçiler çıkmış olsa da, ait oldukları çevrenin dışında betimlendikleri için genel tabloyu etkilemezler.

Bu almanağın okur çevrelerinde yarattığı büyük ilgiyi gören yayımcı Aleksandr Smirdin (1795-1857), *Yüz Rus Yazarı (Sto russkih literatorov)* adı altında bunun bir Rus örneğini derlemiştir. Ancak bu almanağın sadece üç cildi yayınlanacaktır. (Kotman 1996: 163)

**** Fransızca'dan çeviri konusunda yardımlarımdan dolayı İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Fransız Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı'ndan Okt. Eylem Alp'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Hemen hemen aynı dönemde yedi ciltten oluşan *19. Yüzyılda Paris'in Yeni Görünümü (Nouveau Tableau de Paris en XIX siècle, 1834)* almanağı okurlara sunulmuştur. Başlığından da anlaşıldığı gibi bu almanakla Mercier geleneğinin sürdürülmesi düşünülmüştür.

2. Fransız “Fizyoloji”lerinin Rus Örnekleri.

2.1. Nikolay Polevoy'un (1796–1846) Deneme Türünde Çalışmaları

Polevoy yeni çıkan Fransız yayınlarını ilgiyle izleyen aydınlardandır. 1830'lu yılların önde gelen eleştirmen, tarihçi ve öykü yazarlarından olan Polevoy, toplumsal ve yazınsal düşüncenin önemli merkezlerinden sayılan *Moskovskiy telegraf (Moskova Telgrafı)* dergisinin (1825–1834) de kurucusudur. Polevoy'un Fransız felsefesinden etkilenmiş olması derginin programına yansımış, Rusya'da yeni oluşan kenter sınıfının sözcüsü olmuştur. *Moskovskiy telegraf* dönemin Rus yayınlarından farklı olarak, aristokrasi karşıtı bir tutum sergilemiştir. Derginin yayıncıları “çağı geçmiş” olarak nitelendirdikleri aristokrat anlayışa karşıt olarak “geleceğin yönelişi” adını verdikleri kendi duruşlarını üstün görmüşlerdir (Çernişevski 1984: 53-54). Bu bağlamda Polevoy'un o dönemde tamamen şekillenmiş olan Fransız “fizyoloji”lerine en yakın isim olduğu yadsınamaz.

Polevoy'un Janin'in birçok eskizini incelemiş olduğu kanısındayız. Janin'in Paris “sokak sanayii” üzerine makalesinin 1832 yılında *Moskovskiy telegraf*'ta yayınlanması ve buna daha sonra *Polevoy Tarafından Derlenen Toplumun ve Edebiyatın Yeni Sanatçısı (Noviy jivopisets obşçestva i literaturı, sostavlenıy Nikolaem Polevim)* almanağında yeniden yer verilmesi, bu yöndeki düşüncelerimizi destekler niteliktedir. Polevoy'un bu yapıtı Rus “fizyolojik” denemelerinin habercisidir.

Fransız “fizyoloji”leriyle tanışıklığı, Polevoy'a Moskova ile Paris'in “küçük işletmelerini” betimlemesinde yardımcı olmuştur. Almananın gerçekçiliğe en fazla yaklaştığı altıncı bölümünde art arda yayımlanan *Paris Küçük Sanayii (Melkaya promışlennost Parija)* ile *Küçük Sanayi, Şarlatanlık ve Moskova Acayıplıkları (Melkaya promışlennost, şarlatanstvo i dikovinki moskovskiye)* denemelerinde bunu açıkça gözlemleyebiliriz. Yazar,

kafataslarından hareketle insanları nitelendirmeye çalışır. Daha sonra “Paris’in kafatası” olarak tanımladığı küçük işletmeleri inceler. Yapıtta sabahın erken saatlerinde Paris sokaklarının renkli görünümünün yanı sıra bu kentin kadınları ile buraya gelen taşralılar da betimlenir. Paris sokaklarının “küçük sanayilerinin” belirleyici özellikleri; temizlikçilik, komisyonculuk gibi işler yapanlar, ya da Paris sokaklarındaki şarlatanlar gibi farklı farklı toplumsal gruplara ait insanlar özenle ve en küçük ayrıntılarına kadar betimlenir.

Polevoy aynı şekilde Moskova kentini de betimler. İstatistik bilgileri verdikten sonra okuyucuyu Moskova’nın ticari yaşamının merkezine götüren yazar, Voskresenski kapısı çevresinde bulunan pazarları tanıtır; Moskova’nın evlerinin kapılarını aralar, öğretmenleri tanıtır, yüksek düzeyde bir toplantıda sunulan yemeklerin olağanüstü bir natürmortunu çizer.

Polevoy, Fransız “fizyoloji”lerinde rastladığı güncel sözcüklerle özgül terim kendi yapıtlarında da kullanarak Rus deneme türüne dil bakımından önemli katkılar sağlamıştır.

2.2. Vladimir Odoyevski’nin (1803-1869) Girişimleri

Janin’in büyük kentin evlerinin betimlenmesi yönündeki açıklamasının Odoyevski tarafından da benimsediği görülür. Odoyevski, Türkçede “üçlü” anlamına gelen *Troyçatka* almanağını yayınlamayı tasarlamış, bu almanağa katılmasını istediği Puşkin’e (28 Eylül 1833) şöyle yazmıştır: “Söyler misiniz sevgili Aleksandr Sergeyeviç, bizim saygıdeğer bay Belkin’imiz ne yapmaktadır? Olayların ilginç gelişmesi sonucunda meslektaşları Gomozeyko ve Rudıy Panek de farklı ‘katları’ betimlediler: ilki lüks konuk odalarını, diğeri çatı katını ele aldı. Acaba bay Belkin zemin katını çizmek istemez mi? O zaman üç katlı ev tamamlanmış olacak. Troyçatka almanağına katların her birine yönelik sahnelerin yer aldığı ve evin dikey bir kesitini gösteren resim de düşünülebilir. Hatta Rudıy Panek almanağa isim olarak ‘Troyçatka ya da Üçkatlı almanak, yapıtlar vs.’ başlığını önermekte. Bu konuda Bay Belkin ne düşünüyor acaba? Onun kararını hemen öğrenip resim siparişi vermeliyiz. Çünkü resim gecikir ve almanak düşündüğümüz gibi yılbaşına yetişemeyebilir, oysa buna çok ihtiyaç var. Peki Aleksandr Sergeyeviç’in kendisi bu konuda ne düşünüyor?” (Puşkin 1997: 140)

Aynı mektuptan “üçlü almanak” projesini Jukovski’nin de desteklediğini öğreniyoruz. Ne var ki, Boldino’da bulunan Puşkin baş ağrısı ve çiftlikteki işlerin yoğunluğu nedeniyle Odoyevski’nin teklifini geri çevirecek, bay Belkin’i beklememesini yazacaktır. (Puşkin 1997: 141) Odoyevski, Gogol’un ve kendisinin öykülerinin yer alacağı *Dvoyçatka* (İkili) almanağını çıkarmaya kararlı görünse de, bu düşüncesini de gerçekleştiremez. Buna karşın, bir kitap içinde olmasa da, *Dikanka Akşamları* derlemesinin anlatıcısı “Rudiy Panek” yani Gogol, olayın çatı katında geçen *Portre*’yi (*Portret*), “Gomozeyko” yani Odoyevski de yüksek sınıfın lüks katlarını betimlediği *Prences Mimi* (*Knyajnya Mimi*) öykülerini yazarak, Janin’in büyük kent evinin betimlenmesi konusuna eğilmişlerdir. Büyük evi, tüm katlarıyla birkaç yıl sonra Yakov Butkov irdelemiştir.

2.3. Yakov Butkov (1821–1856) ve Kent Evi

Günümüzde hak ettiği ilgiyi göremediğini düşündüğümüz, yapıtları sadece Rusya’nın merkezi kütüphanelerinde bulunan Butkov, öykülerinde evlerin ‘dikey kesiti’ni vererek büyük kentin toplumsal yaşamını betimlemiştir. Yaşadığı katlara göre Peterburg’u ve nüfusunu üç sınıfa ayıran Butkov anlatımına orta katlardan başlar: “Orta katlarda geniş, rahat ve konforlu bir biçimde Peterburg olarak adlandırılan, insanlığın mutlu bir kesimi yaşamaktadır. Küçük olmasına karşın bu “mutlu kesim” Peterburg, hatta tüm Peterburg diye tanınır, sanki bodrum ya da çatı katlarında doğan, yalnızca bataklık havasını soluyan, kendini bataklık buharlarıyla tedavi eden diğer yarım milyon insan hiçbir anlam ifade etmiyormuş, hatta hiç yokmuş gibi. Peterburg’un genel eğilimi, düşünceleri, görüşleri, sevinçleri, hüznüleri, zevkleri ve kaygıları söz konusu olduğunda, bir tek bu kesimin eğilimi, düşüncesi, sevinci, hüznü, zevki ve kaygısı düşünülür; kitaplar yazılıyorsa mutlu kesim için yazılır, kitaplarda insanlar ve etkinlikleri anlatılıyorsa o halde mutlaka ‘o büyük cezanın yükümlülüğündeki’ insanlar, bu kesime mensup olmalıdır, aksi halde kitap anlamsız, saçma, bayağı olacaktır, yazar ise sosyete ve kibar davranışları bilmeyen bir ‘mujik’ olarak adlandırılacaktır.” (Tseytlin 1965: 195) Devamında ‘aşağı kesim’ (nizovye) olarak adlandırılan Peterburg nüfusunun ikinci sınıf insanların betimi verilir: “Aşağı kesim insanları bataklık bitkileri gibi, toprağa sıkıca tutunmuşlardır, toprak da onları

tutmaktadır. Onların işlerinin, görünüşlerinin, umutlarının, tutku ve amaçlarının değişmeyen ve tek bir alanı vardır, bu yeryüzüdür. Aralarında ne düşüncelerinde bulutlara yükselen şairler, ne de üst katların hayallerini kuran gururlu insanlar vardır; onlar, tek kelimeyle odun cinsinden (*derevyannıy mujskoy rod*), gücünü topraktan alan insanlardır." (a.y.)

"Bulutların altındaki tepeleri" mesken edinen insanların oluşturduğu büyük kentin üçüncü sınıfına gelince: "Onlar, 'Peterburg'un belki de hiç tanımadığı, toplumu değil de, kitleleri oluşturan insanlardır." Onlar "kitleler olarak adlandırılır. Fakat onlar tutku ve düşünce sahibi olan ve sezgileriyle hareket eden, özgün insanlardır." Onlar, "başkalarının tutkularından, yabancı koşullardan, orta va aşağı katların sakinlerine her günkü bağımlılıklarından edindikleri tecrübeyle - bilgeliğin olumlu öğeleri - tüm tutku ve arzularını içlerine hapsetmiş insanlardır." (a.y.)

Butkov'un *Peterburg Tepeleri* (*Peterburgskiye verşini*,) derlemesinde yer alan diğer öykülerinde de üç sınıf birbirleriyle karşı karşıya getirilmekte, aralarındaki iletişimsizlik vurgulanmaktadır. Ünlülerin ve yüksek rütbelilerin kenti Peterburg'un gerçek yüzü betimlenerek yoksulların üzerindeki kötü etkilerinin açığa çıkarılışında "Peterburg tepelerinde" yaşayanlara yönelik acıma duygusu sezilenmektedir.

2.4. Fransız "Fizyoloji" Almanaklarının Rus Benzerleri

1840-1842 yılları arasında yayınlanan Curmer'in *Kendi Betimlemeleriyle Fransızlar* (*Les français peints par eux-mêmes*) almanağı tam anlamıyla "fizyolojik" bir almanak olmuştur. İkinci ciltten sonra *19. Yüzyılın Ahlâk Ansiklopedisi* (*Encyclopédie morale du XIX-è siècle*) alt başlığıyla yayınlanan bu almanakta, aralarında Monnier'nin de bulunduğu yetenekli çizer ve karikatüristlerin çalışmalarına yer verilmesi, ona kaliteli ve hoş bir görüntü kazandırmıştır. Almanak toplam dokuz cilt olarak basılmıştır. Bunların beşinde Paris kenti, üçünde ise Fransız taşrası ele alınırken, *Prizma* (*Prisme*, 1841) başlıklı sonuncu cilt de komik sahnelerin ve karikatürlerin yer aldığı özgün bir derlemedir. İçeriğinden de anlaşılacağı gibi bu almanağın konusu büyük çeşitlilik göstermektedir. Burada 1830-1840'lı yılları Fransız toplumunun tüm sınıfları en küçük ayrıntılarıyla tanıtılır, farklı meslek gruplarının çok yönlü

nitelendirilmesi gerçekleştirilir. Çeşitli sınıf ya da mesleklerin betimlendiği bölümlerde imgelerin tipik oluşu dikkat çekmektedir. Mesleklere özgü özel terimlerin kullanılmış olması almanağı değerli kılan diğer bir özelliktir.

Kısa bir zaman diliminde Fransız “fizyoloji”lerinin benzerleri Rusya’da da yayınlanmıştır. Aleksandr Başutski, *Rus Yazarlarından Kendi Halklarının Doğal Betimlemeleri (Naşi, spisannıye s naturı russkimi, 1841–1842)* başlığı altında Curmer’in almanağının Rus örneğini yayınlamıştır. 1841 yılının son aylarında başlayıp toplam on dört sayının yayınlandığı bu resimli almanağa Dal (*Ural Kazağı-Uralskiy Kazak*), Osnovyanenko (*Simyacı-Znahar, Tabutçu-Grobovoy master*), Başutski (*Su Taçıyıcısı-Vodovoz*), Jukova (*Dadı-Nyanya*), Lvov (*Ordu Subayı-Armeyskiy ofitser*) gibi yazarlar katılmıştır. Lermontov’un (*Kafkaslı-Kavkazets*), Sollogub’un ve Panayev’in (*Rus Hiciv Yazarı-Russkiy felyetonist*) denemeleri yayına hazırlanmışlarsa da gizli bir teşkilat olan 3. Şube başkanı general Benkendorf’un talimatıyla almanakta yayınlanmaları engellenmiştir.

1845 yılında *Şeytan Paris’te (Le diable á Paris)* almanağı yayınlanmıştır. *Parislilerin gelenek ve görenekleri, karakterleri, portreleri ve onların özel, toplumsal, siyasal, sanatsal, yazınsal, sanayi vs. yaşamı* altbaşlığı, almanağın konusu bakımından yeterli ipucu vermektedir. Bunun 1840’lı yılların Fransız “fizyoloji”lerinin son almanağı olduğunu ve içinde farklı edebi türlere yer verildiğinden daha önceki yayınlardan ayrıldığını söyleyebiliriz.

1845 yılında Nikolay Nekrasov’un editörlüğünde iki bölümlük *Peterburg Fizyolojisi (Fiziyologiya Peterburga)* adlı almanak Rus okurlarına sunulmuştur. Almananın amacı, Peterburg’da yaşayanların özelliklerinin yanı sıra değişik yaşam tarzlarını çözümleyici (analitik) bir yaklaşımla ele almaktır. (Belinski 1948: 753–755)

Nisan ayında yayınlanan ve önsözünü Belinski’nin hazırladığı ilk bölümde Belinski’nin *Peterburg ve Moskova (Peterburg i Moskva)* makalesi, Dal’ın *Peterburglu Kapıcı (Peterburgskiy dvornik)*, Grigoroviç’in *Peterburglu Laternacılar (Peterburgskiye şarmanşçiki)*, Grebyonka’nın *Peterburg Yakası (Peterburgskaya storona)* ile Nekrasov’un *Peterburg Köşeleri (Peterburgskiye uglı)* adlı “fizyolojik” denemeler yer aldı. Bunlarda başkent Peterburg’un varoşları tanıtılır: “Çok paranız varsa, şehir merkezinde oturuyorsanız, Nevski

caddesinin parkeli kaldırımında ve deniz kıyısında dolaşıyorsanız, sizin gözleriniz gazım ve lüks mağazaların parlak ışıklarına alışmışsa ve eğer bazen kaderinizden yakınmaya, kendi kaprisleriniz ve yapmacık dertleriniz için doğuştan bir yetiyle sebepler aramaya başladıysanız eğer, o zaman ben size Peterburg’un bu yakasını, başkentimizin bu en yoksul kısmını gezmeyi öneririm... Bu evlerde on binlerce yoksul, ama dürüst emektarlarının yaşadığını hatırlayınız... Aşağılanan oyuncu da, takdir edilmeyen şair de, bu dünyada herhangi bir biçimde hakarete uğrayan genç kız da; tümü Peterburg yakasına kaçıyor, apartmanlara yerleşiyor ve sessizlik içinde hayallerine dalıp gidiyorlar...” (Kuleşov, 1982: 94)

Peterburg Fiziyojisi’nin Temmuz 1845’te çıkan ikinci bölümde ise Belinski’nin *Aleksandrinsk Tiyatrosu (Aleksandrinskiy Teatr)* ile *Peterburg Edebiyatı (Peterburgskaya literatura)*, Grigoroviç’in *Piyango Balosu (Lotereynıy bal)*, Panayev’in *Peterburglu Hiciv Yazarı (Peterburgskiy felyetonist)*, Nekrasov’un *Memur (Çinovnik)* yapıtlarıyla Kulçitski’nin *Omnibus* oyununun bazı bölümleri yayımlandı.

Almanakta yer alan yapıtların başlıklarına baktığımızda kentsel bir eğilim göze çarpar. Söz konusu eğilim ve yazımsal tür özellikleri almanağın başlığına taşınır – *Peterburg Fiziyojisi*. Örnek olarak Fransız “fiziyojî”leri alınmış, ancak bunlar Rusya koşullarına uyarlanmıştır.

Sonuç

Yapılan inceleme sonucunda Fransız “fiziyojî”lerinin 1840’lı yılların Rus edebiyat ürünlerinde terim, konu, yöntem ve sanatsal özellikler yönünden etkili olduğu gözlenmiştir.

Rusya’da bir edebiyat türü olarak 1770’lerde ortaya çıkan *deneme*, ahlâksal-öğretici ve yergici evrelerinden geçerek 1840’lı yılların başında toplumsal çözümleyici olarak nitelendirilen yeni bir evreye girmiştir. Denemeleri “fiziyojîk” olarak tanımlayarak yeni bir terimin kullanılması, Fransız “fiziyojî”lerin etkisinin ne denli güçlü olduğuna işaret etmektedir. 1839 ile 1848 yılları arasında Rusya’da yedi yüze yakın “fiziyojîk” *deneme* kaleme alınmıştır. (Tseytlin 1965: 98) Bunlarda genel olarak şiirsel olmayan

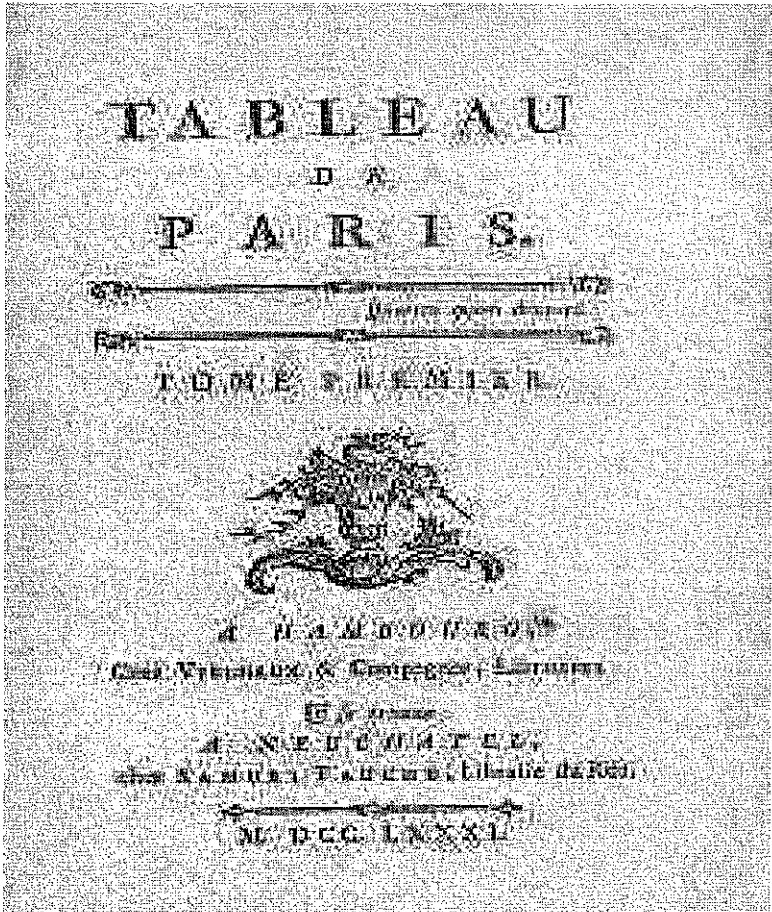
gerçekler irdelenmiştir. Ön planda güncel yaşamdan alınmış bir olgu vardır. Fransız “fizyoloji”leri, incelenen dönemin edebiyat ürünlerine *büyük kent* konusunu getirmiş, “dikey kesit” yöntemi kullanılarak *kent evleri ve caddeler* betimlenmiştir. Kimi yazarlar farklı meslekleri, kimileri de kentin değişik yerlerini (üçra köşeleri, kıyıları, çatı aralarını) gözlemleyerek yapıtlarına aktarmıştır. 1840’lı yılların ilk yarısında zanaatkarların yaşamı Rus yazarların ilgisini çeken diğer bir konu olmuştur. Pek çok yapıtta hemen hemen her meslekten insanlara yer verilmiş, farklı meslek grupları betimlenmiştir. Bu bağlamda da meslek konusunun oldukça önemli bir yer tuttuğu Fransız “fizyoloji”leri etkili olmuştur. Ancak Rus yazarlarının denemelerinde aşağı sınıf, ezilen ve horlanan insanların hemen hemen tüm betimlemelerinde duygusallık ağır basmaktadır. Bu dönem edebiyat ürünlerine özgü bir etki de çoğunun fotoğrafik olmasıdır. Gerçekler harfi harfine, genelleştirilmeden betimlenmiştir. Anlatım ayrıntılı ve belgelere dayanmaktadır.

1845 yılından başlayarak fizyolojik denemeden öykü türüne daha sonra da romana geçiş yaşanacaktır. Altın çağ olarak adlandırılan, 19. yüzyıl Rus edebiyatının ikinci yarısı güncel yaşama ilişkin, yaratıcılıkta toplumsal ve demokratik eğilimler, toplumun alt ve orta kesimlerine yönelim, gerçekçi bir dilin oluşturulması gibi ilkeler bu dönemde belirlenmiştir.

Kaynakça

- Belinski, V.G. (1948) *İzbrannıye soçineniya v 3-h tomah*, C. 2, Gosudarstvennoye izdatelstvo hudojestvennoy litaraturı, Moskva.
- Berezina, V. G. (1988) K jurnalnoy borbe v 1830-h godov, *Russkaya literatura*, Sayı 4, s. 164-176, Nauka, Leningrad.
- Çernişev, A. (1989) *Russkaya kritika epohi Çernişevskogo i Dobrolyubova*, Detskaya literatura, Moskva.
- Çernişevski, N.G. (1984) *Oçerki gogolevskogo perioda russkoy literaturı*, Hudojestvennyia literatura, Moskva.
- Karamzin, N.M. (1964) *İzbrannıye soçineniya v 2-h tomah. 'O knijnoy trgovli i lyubvi k çteniyu v Rossii'*, Moskva, Leningrad.
- Kotman, L.V. vd. *Kultura Rossii IX-XX vv.*, Prostor, Moskva.

- Kuleşov, V.İ. (1982) *Naturalnaya şkola v russkoy literature XIX veka*, Prosveşçeniye, Moskva.
- Magnus, Laurie (1927) *A Dictionary of European Literature*, Designed as a Companion to English Studies, Second Impression, London, New York.
- Nitsolov, L. (1980) *Reçnik na literaturnite temrini*, İzdatelstvo nauka i izkustvo, Sofya.
- Ojegov, S.İ. (1989) *Slovar russkogo yazıka*, Russkiy yazık, Moskva.
- Olçay, Türkan (2003) *Rus Edebiyatında Doğalçı Okul*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Puşkin, A.S. (1997) *Sobraniye soçineniy v 10-ti tomah*, c. 10, Terra, Moskva.
- Suçkov, B. (1972) *Gerçekçiliğin Tarihi*, Bilim Yayınları, İstanbul, çev. Aziz Çalışlar.
- Tseytlin, Aleksandr (1965) *Stanovleniye realizma v russkoy literature* (Russkiy fiziologičeskiy oçerk), Nauka, Moskva.
- Vardar, Berke (1998) *Fransız Edebiyatı*, Multilingual, İstanbul.
- Vinogradov, V.V. (1929) *Evolyuetsiya russkogo naturalizma*, Academia, Leningrad.

Paris Görünimleri (Mercier, 1782)

PARIS, OU LE LIVRE DES CENT-ET-UN.

TOME ONZIÈME.

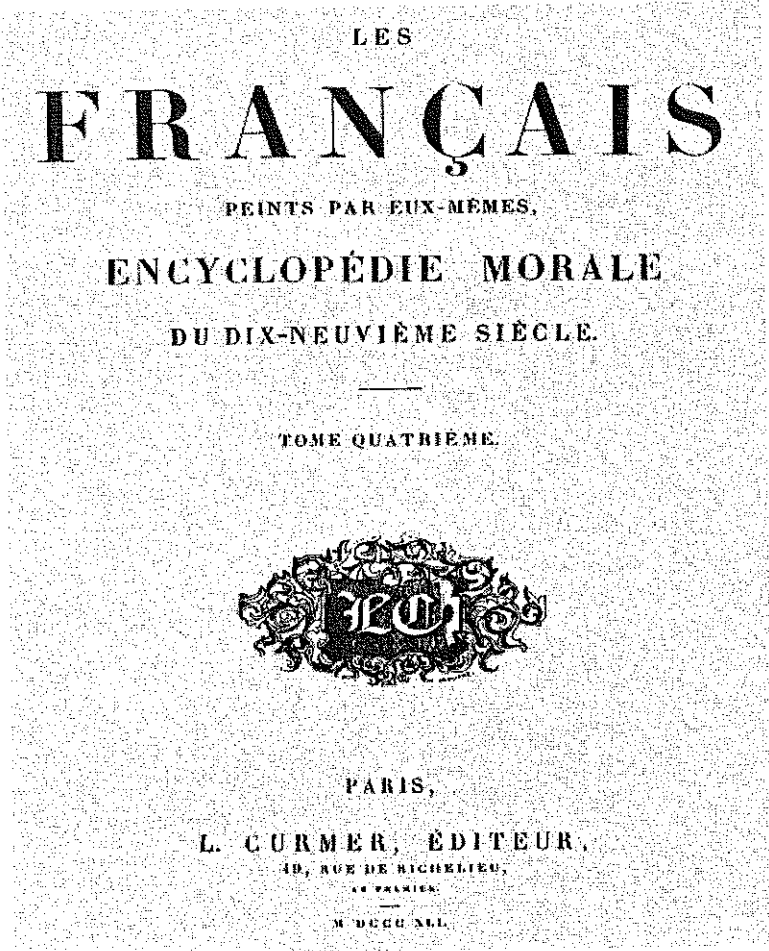

A PARIS,
CHEZ L'ADVOCAT, LIBRAIRE
DE S. A. R. LE DUC D'ORLÉANS,
RUE DE CONDORCET, N° 2.
M DCCC XXXIII.

Paris, ya da Yüz Birin Kitabı (1831-34)

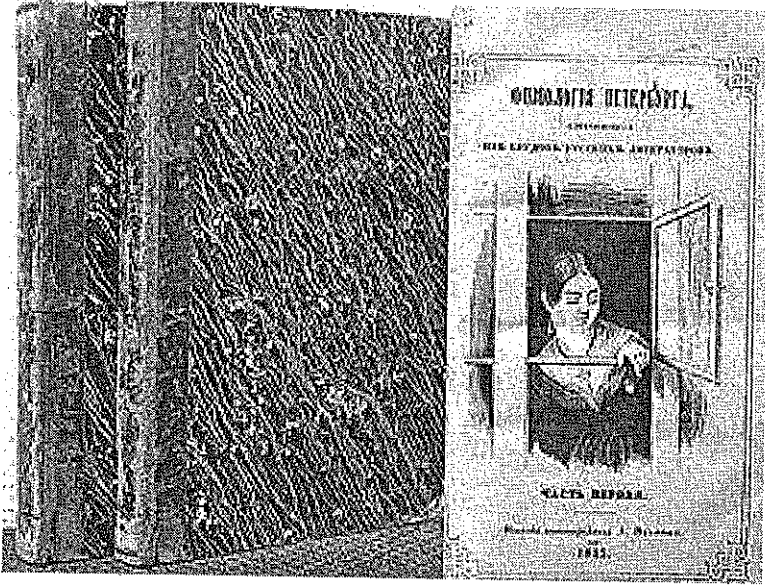
Paris'te Bir Yaz (Janin, 1842)

Kendi Betimlemeleriyle Fransızlar (1840-42)

Moskovskiy telegraf (1828 yılı derlemesi)

Peterburg Fizyolojisi (1845, 1. kitap)

НАШИ, СПИСАННЫЕ СЪ НАТУРЫ РУССКИМИ.

повиты и оценены.

В течение непродолжительного времени, по двумъ летучимъ известіямъ, помещеннымъ въ NN^o V и VI *Отеч. Записокъ*, и краткому объявленію, разосланному только въ С. Петербургъ, это литературно — художественное предприятие обратило на себя внимание просвѣщенной публики. Всѣобщій интересъ, непрерывные спросы, присылка денегъ изъ Губерній¹⁾, наконецъ предложена двухъ извѣстныхъ иностранныхъ литераторовъ перевести вышесказанную мѣру повеленія, для изданія точно въ такомъ же видѣ во Франціи и въ Германіи, — все свидѣтельствуесть, что подобной книги не доставало, что назрѣнія наши важны и ценны. — Цѣль предприятия и способы выполненія,

¹⁾ Подписка была объявлена безденежною, для собиранія, каковъ число изданій, можетъ развѣствовъ.